

Aanleiding tot het maken van het unieke boek 'Levende monumenten', in een bijzondere oplage en uitgave van en voor de leden van de Protestantse Gemeente Utrecht, was de afsluiting van de twintigjarige periode van bouwkundig hoogwaardig - en in een convenant tussen kerk, gemeente en provincie vastliggend - onderhoud aan de vijf rijksmonumentale binnenstadskerken van de PGU. Hoofdonderwerp van het boek is het vragen van aandacht voor de historie van deze kerken en het hedendaags gebruik hiervan.

Twintig jaar eerder, in 1988, was de daaraan voorafgegane periode van twintig jaar ingrijpende restauratie aan de Domkerk, Jacobikerk, Janskerk, Nicolaïkerk en Buurkerk schriftelijk vastgelegd in een extra uitgave van het kerkblad 'Hervormd Utrecht', onder de titel '1968 Vijf kerken herleven 1988'. In 2008 wilde de Protestantse Gemeente Utrecht het opnieuw

'LEVENDE MONUMENTEN' CADEAU VAN DE KERK AAN DE STAD

Van brochure tot boek

succesvol afgesloten tijdperk van twintig jaar onderhoudswerk aanvankelijk opnieuw in een brochure presenteren. Bij de initiatiefgroep voor de 'brochure-redactie', onder voorzitterschap van kerkrentmeester Theo Kralt, ontstond gaandeweg het idee om er dit keer een boek van te maken. Er kwam namelijk zoveel materiaal op tafel over de geschiedenis en het huidige gebruik van deze gebouwen, dat het simpelweg niet in een brochure gepast zou hebben. Maar in een boek over de historische (protestantse) binnenstadskerken mogen de Evangelisch-Lutherse Gemeente Utrecht en de Eglise Wallonne d'Utrecht - beide aangesloten bij de PKN - natuurlijk niet ontbreken. De sneeuwbal rolt dan verder: waarom ook niet de doopsgezinden en de sterk daaraan verwante remonstran-

ten? De Geertekerk van laatstgenoemde gemeente is immers een van de oudste parochiekerken van de binnenstad, ook al staat zij daarin letterlijk aan de rand... Redactieleden van deze kerkelijke gemeenten waren gauw gevonden. Zodoende zijn vrijwel alle protestantse kerken met een rijksmonumentaal gebouw opgenomen in het boek.

Doorgeefcadeau

'Levende monumenten' is een cadeau van de kerk aan de stad. Het geld voor de realisering van dit project kreeg de Protestantse Gemeente Utrecht voor een deel van de lokale overheid en verder in de vorm van giften uit kerkelijke, culturele en maatschappelijke hoek. 'Levende monumenten' is zodoende een doorgeefcadeau. Alle meelevende leden van de PGU en van de andere in het boek beschreven kerken krijgen een exemplaar. Als blijk van dank voor hun betrokkenheid. Maar niet alleen kerkmensen, ook andere Utrechters en instanties die rechtstreeks te maken hebben met en veel doen voor de monumentale gebouwen in hun stad, ontvangen bij gelegenheid dit boek over de Utrechtse kerken, hun geschiedenis "en alles wat er in deze tijd in deze springlevende monumenten gebeurt. Om door te geven", aldus uitgever (samen met Wietse Klukhuhn) eindredacteur Peter van der Ros namens de initiatiefnemer van dit project, de PGU. Motief: "Instandhouding van het rijke cultuurbezit is een zaak die allen aangaat, van gelovige gebruikers tot burgerlijke gemeente, van rijksoverheid tot toeristische bezoeker."

Onderhoud in eigen beheer

Theo Kralt begint zijn voorwoord in 'Levende monumenten' met een beeldspraak. "Wie door de oude stad Utrecht loopt, kan voelen dat aan de kerkelijke monumenten uit de voorbijaande eeuwen veel aandacht werd besteed en kracht werd geput. Zij maken deel uit van het stadsbeeld en zijn ook uitingen geweest waarin de mensen het mooiste dat zij konden maken aan God en de mensen om hen heen ten toon spreidden. Voor wie het wil of hier oog voor heeft, zijn de kerkelijke monumenten van nu ook heden een bron van inspiratie. Hoevelen zijn je hier niet voorgedaan en zullen er hierna weer komen." Van deze gelegenheid, een 'eigen boek', maakt Kralt gebruik om te wijzen op de unieke situatie in Utrecht, dat een kerkgemeenschap zelf het beheer van rijksmonumentale kerkgebouwen op zich neemt. Hij legt dat als volgt uit uit: "Voor het

zorgdragen voor de kerken en hun onderhoud is een solide en actieve organisatie nodig. De geloofsgemeenschappen in de kerken bestaan uit kernen van honderden actieve leden en mensen die zich samen inzetten om hier hun vieringen te houden en hun geloof te beleven. Zij zetten zich als wijk van de Protestantse Gemeente Utrecht samen in om hun gebouw te benutten, schoon en waardig te houden en in goede staat van onderhoud te laten zijn. Dat vergt veel, maar er staat ook veel tegenover. Van het werken in een oude goed onderhouden maar nu gebruikte kerk gaat ook inspiratie uit."

Vijftien hoofdstukken

In zoals gezegd vijftien hoofdstukken komen de bijzondere aspecten van de rijksmonumentale binnenstadskerken naar voren. Bekende en minder bekende details, historische feiten, bouwkundige bijzonderheden en anekdotes. De hoofdstukindeling van 'Levende monumenten', waar de volgende pagina's van dit katern dieper op ingaan, is als volgt.

1. Het kerkenkruis; Utrecht in 't kort.
2. Domkerk doorstaat bewogen geschiedenis.
3. Jacobikerk, levendig door de eeuwen heen.
4. Janskerk, veelzijdig gebruikt gebouw.
5. Nicolaïkerk: baken op de zuidpunt van de Utrechtse binnenstad.
6. De Evangelisch-Lutherse Gemeente Utrecht
7. Tien zuilen kenmerken de Pieterskerk.
8. Geertekerk ooit steen voor steen verplaatst.
9. Een schuilkerk aan de Oudegracht (doopsgezinde kerk).
10. Buurkerk in hart van wereldlijk leven

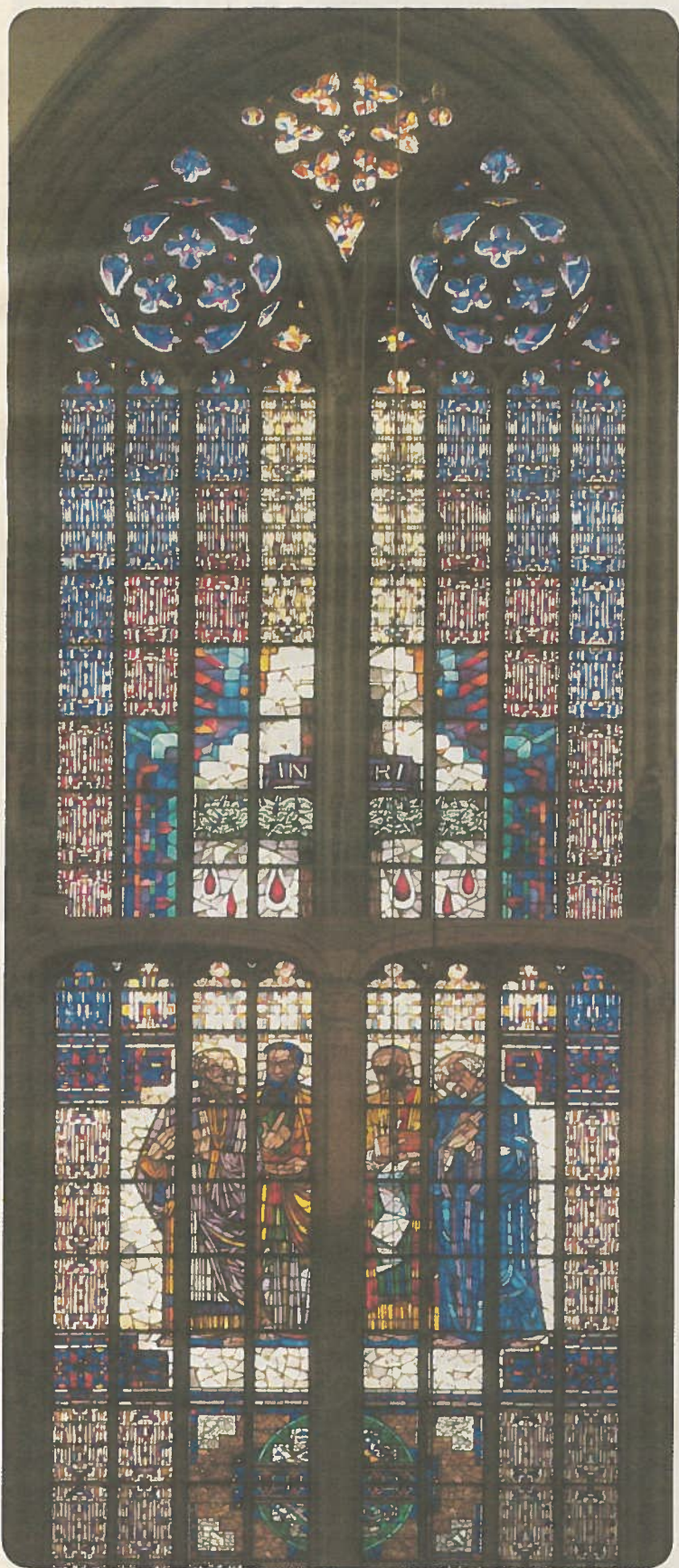
11. Onderhoud ...een spannende zaak
12. Instandhouding en financiering.
13. Monumentenbeleid.
14. Roerend erfgoed.
15. Over 150 jaar...

In hoofdstuk 1 licht Wietse Klukhuhn in het kort de geschiedenis van Utrecht toe, met speciale aandacht voor het nog altijd zichtbare kerkenkruis en, samen met auteur Paul Fournier van de Geertekerk, een uitleg over de Beeldenstorm. De hoofdstukken 2 tot en met 9 zijn geschreven door respectievelijk Cor van Hessen, Diederik Kats, Teunis Hol, Steven Slappendel en Bini van der Wal, Tom Albers, Anneke van Steenwijk, Paul Fournier en Han van der Laag. Over 'zijn' Buurkerk als museum verhaalt conservator Carel Huydekoper. Architecte Catrien de Boer-van Hoogevest legt uit wat continu onderhoud aan kerkgebouwen inhoudt en redactievoorzitter Theo Kralt belicht in het twaalfde hoofdstuk de bestuurlijke kant van het beheer van de middeleeuwse en nu protestantse kerken. Beleidsambtenaar Mark Stafleu van de gemeente Utrecht geeft de visie van de lokale overheid op het monumentenbeleid. En directeur Mart van der Sterre van de Stichting Kerkelijk Kunstbezit Nederland illustreert in woord en beeld het boeiende religieuze roerende erfgoed in de stad. In het slothoofdstuk laat Peter van der Ros twee jonge mensen diep in de volgende eeuw door de Utrechtse binnenstad wandelen. Er blijkt dan inmiddels al één van de gebouwen na een periode van verwaarlozing te zijn afgebroken. Dit toekomstbeeld kan, met blijvende aandacht voor het belang van deskundig onderhoud en beheer van monumentale kerkgebouwen, nog ten goede worden gekeerd...

Dit speciaal voor Kerk in de Stad - in een extra grote oplage - gemaakte katern over het boek 'Levende monumenten' is geschreven door Wietse Klukhuhn en Peter van der Ros, met dank aan de diverse auteurs.

De foto's zijn gemaakt door Maarten Buruma, uitgezonderd de sepia-opname van de Geertekerk (Het Utrechts Archief), interieur Jacobikerk (Niek Stam), en onderhoud aan Domkerk (Van Hoogevest Architecten BNA).

Behalve aan alle auteurs en fotografen komt dank toe aan de kosters van de beschreven kerken, de vormgever van het boek Ingrid Poelhekke en ontwerper van dit katern, Anneke Streng.

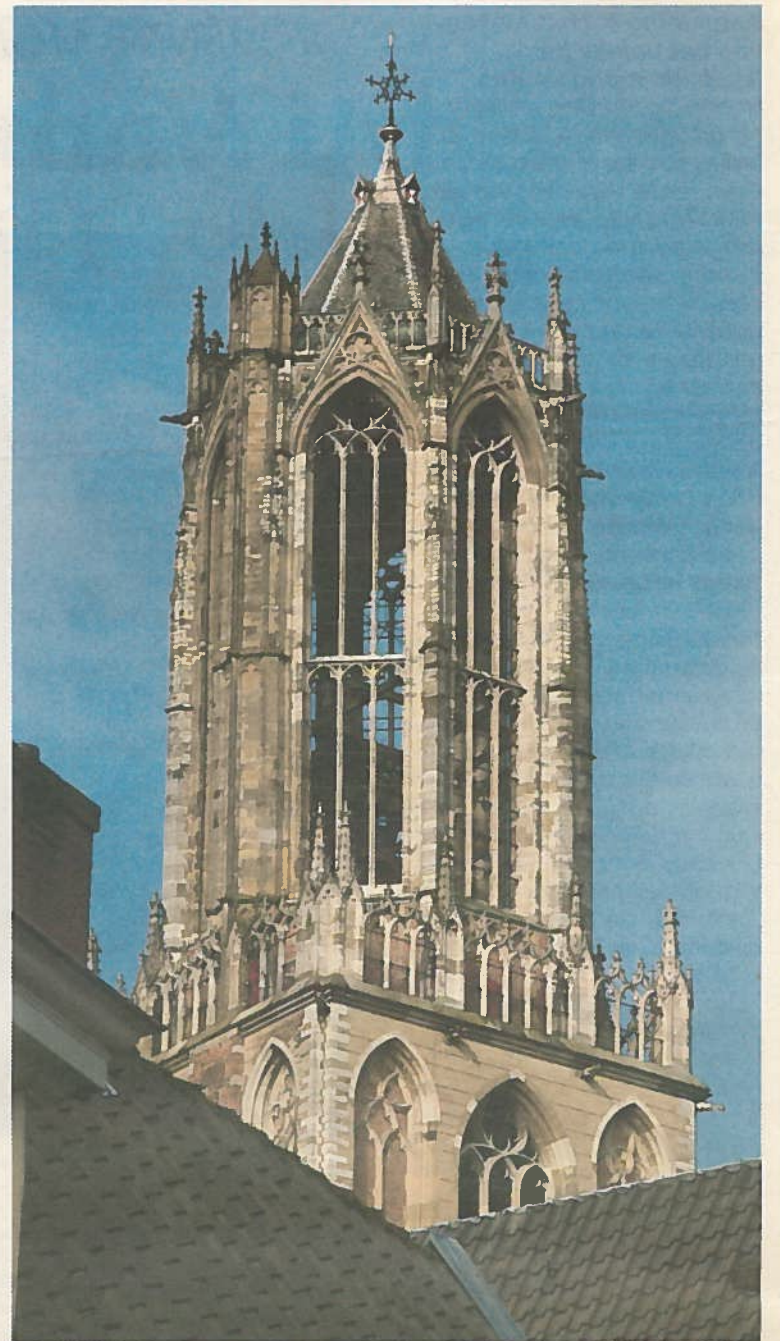
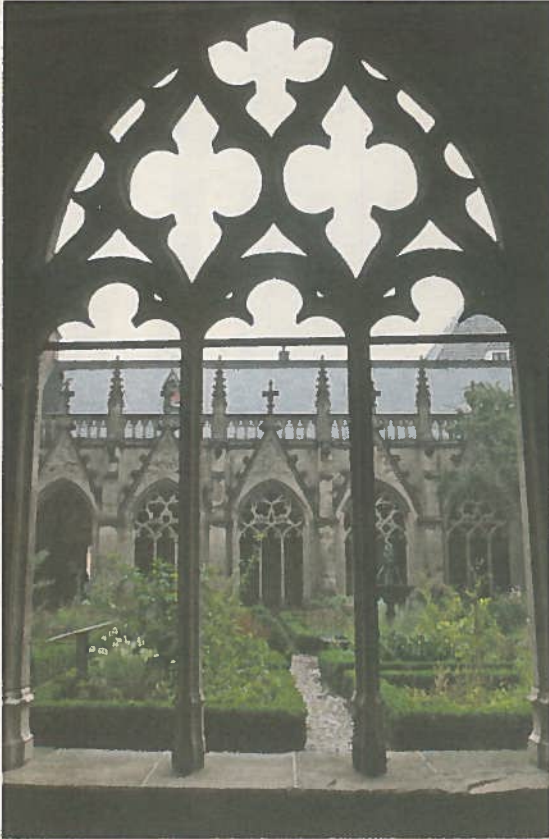

* Een van de grote ramen in de Domkerk, vroeg twintigste eeuws. Vervaardigd door glazenier R.N. Roland Holst en voorstellende de vier evangelisten.

Domkerk: hoog gewelf, toch knus karakter

Domtoren, Domkerk en Pandhof vormen een schitterend ensemble, een kunsthistorisch monument en tegelijk een zeer levendig centrum in de Utrechtse binnenstad. Vanuit deze hoek is het gemis van het schip niet zichtbaar. In werkelijkheid is er op de plaats van het ingestorte schip het wat winderige Domplein. Maar dat is wel zeer historische grond, zoals uit de beschrijving in het boek blijkt.

De beroemdste gotische kathedraal van ons land is door de tornado van 1674, 't schrikkelik tempeest', zwaarder getroffen dan de andere kerkgebouwen in de stad. Elk nadeel heeft zijn voordeel, want het weggeslagen middenschip geeft de Domkerk het intieme karakter. Ondanks het ruim dertig meter hoog gewelf ademt deze middeleeuwse kerk zodoende een 'knus karakter'.

Janskerk: fraaie mix van bouwstijlen

Wandel eens om de Janskerk heen en geniet van de variatie in bouwstijlen en steensoorten: het romaanse schip, het veel hogere gotische koor met poortje van de vroegere stadsbibliotheek en de barokke westgevel, aan de kant waar ooit twee torentjes stonden. De kroon op het restauratiewerk – sterk gestimuleerd door de vroegere Dompastor Hans van der Werf – werd de herbouw van het zeventiende eeuwse torentje op het koor. Voor een luidklok, maar die hangt er (nog) niet in...

Een verrassend doorkijkje vanuit de noorderzijbeuk van de Janskerk naar het koor en de Stephanuskapel. De fotograaf staat vlakbij de ingang van de Kapittelkamer, die voorzien is van een prachtig stucplafond en uniek goudleerbehang. In de Janskerk vinden de vieringen plaats van de EUG maar daarnaast wordt de kerk gebruikt voor zeer uiteenlopende activiteiten, zoals congressen, tentoonstellingen, diners e.d. De boeiende zoektocht naar harmonie tussen oorspronkelijke bestemming en hedendaags gebruik wordt in het boek uitvoerig beschreven.

In de zuidpunt van de Utrechtse binnenstad vinden we de Nicolaïkerk. Dit 'nieuwere' deel van de binnenstad ontstond rond het kruispunt van vaarwegen tussen de Kromme Rijn, de Vaartse Rijn en de Oudegracht. De kerk werd dan ook gewijd aan Sint Nicolaas, de schutspatroon van scheeps- en kooplieden. Na de Buurkerk en de Jacobikerk werd de Nicolaïkerk de derde parochiekerk van de stad. De parochie besloeg niet alleen een deel van de binnenstad maar ook het leengebied langs de Kromme Rijn tot de dorpen Vechten en De Bilt.

Welke binnenstadskerk is het mooist? Die vraag is eigenlijk niet te beantwoorden want elke kerk dingt vanwege eigen karakter en schoonheden mee naar eervolle vermelding. De combinatie van romaanse en gotische delen, het prachtig lijnenspel van zuilen en gewelven, de mooie dooptuin, het zijn maar een paar kenmerken die in deze kerk opvallen. In de Nicolaïkerk staan twee twintigste eeuwse Marcussenorgels, waaronder het Sweelinckorgel van de NCRV. En misschien komt het oorspronkelijke Peter Gerritszorgel er wel terug... Niet alleen vanwege die orgels zit er muziek in deze kerk!

Er zit muziek in de Nicolaïkerk!

Pieterskerk met zeldzame crypte

Grote delen van het romaanse gebouw, de oudste van het kerkenkruis uit de tijd van bisschop Bernold, zijn in de Pieterskerk bewaard gebleven. Met de bouw werd in 1039 begonnen en ook deze kerk kreeg aan de westkant twee torens, die niet meer bestaan. In Nederland zijn slechts drie kerken bewaard met een crypte: de Servaaskerk in Maastricht, de Lebuïnuskerk in Deventer en de Utrechtse Pieterskerk. Sinds de restauratie staat de (lege) sarcofaag van Bernold in de crypte, en is hier een columbarium ingericht.

De Pieterskerk wordt al sinds de zeventiende eeuw gebruikt door de Waalse gemeente.

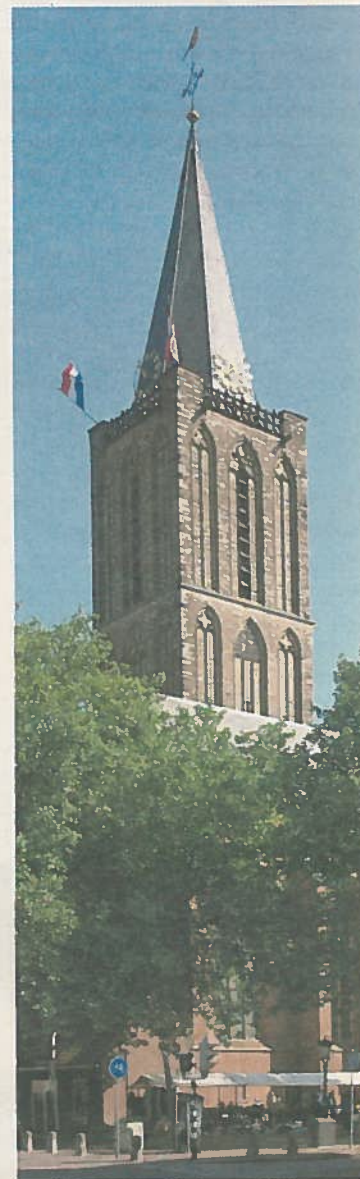
Karakteristiek voor de Pieterskerk zijn met name de forse rode zandstenen zuilen in het interieur die het gewelf dragen. Aan de westwand valt het naoorlogse Pels&Van Leeuwenorgel op. Tijdens de restauratie vond men onder het laagkoor vier romaanse reliëfs uit de twaalfde eeuw met voorstellingen over de kruisiging en de opstanding. 'Topstukken', menig museum zou er jaloers op zijn. U kunt ze nu in de kerk bewonderen. En op afbeeldingen in het boek natuurlijk!

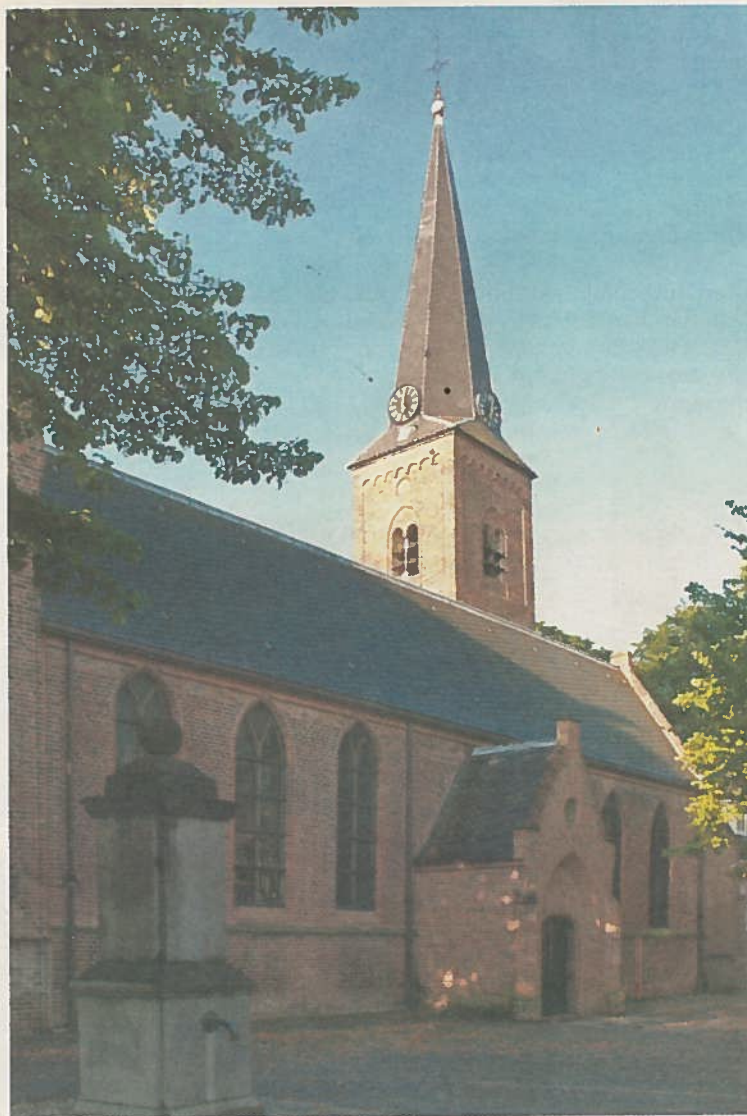
De dertiende eeuwse Jacobikerk vormt sinds jaar en dag een bekend (start)punt voor pelgrims naar Santiago de Compostella. Van origine, evenals de andere middeleeuwse kerken, rooms-katholiek maar sinds de Reformatie een protestants gebouw met een prachtig geconserveerd kerkinterieur van begin zeventiende eeuw. Deze kerk staat aan verschillende kanten tussen hedendaagse bebouwing. Maar aan de kant van de Oudegracht krijg je nog een indruk van de oorspronkelijke omgeving.

In de tijd van Duyfhuys nam de gemeente een speciale plaats in en dat is nog steeds het geval. Op zondagochtend bezoeken zo'n vijfhonderd mensen de ochtenddienst. Oud en jong en de gemeente verjongt. Een sobere concentratie op het evangelie is nog steeds kenmerkend voor de diensten. Overwegend psalmen zingend, ligt de nadruk op de uitleg en de toepassing van de bijbelwoorden door de voorganger. Een open en actieve gemeente waar veel vrijwilligers zich inzetten.

Geconserveerd interieur Jacobikerk

Geertekerk indirect gered door de NSB

De geschiedenis van de Geertekerk toont wel heel duidelijk aan dat gebouwen niet vanzelf overeind blijven. Auteur Paul Fournier doet die geschiedenis in het boek haarfijn uit de doeken.

In 1940 moest het dak van de al vervallen kerk worden afgehaald. Een complete ruïne was de Geertekerk ten tijde van de laatste oorlog en zelfs die wilde het stadsbestuur opruimen. De NSB verklaarde zich hiervan een tegenstander want die wilde op die plaats

wel een eigen gebouw. En zo werd dat 'gezelschap' indirect nog de redder van de Geertekerk! De foto toont de eerste remonstrantse kerkdienst in de zojuist verworven ruïne, gehouden op 4 juli 1954.

Wat een verschil toont deze foto met de situatie van 2008! (foto boven). De preekstoel is zeventiende eeuwse en afkomstig uit de remonstrantse kerk van Zevenhuizen. De kaarsenkroon in het koor dateert uit diezelfde

eeuw en is een geschenk van de gemeente Veenendaal, voor het onderdak van vluchtelingen in 1855. De andere kaarsenkronen zijn twintigste eeuwse. Over de bewogen geschiedenis van de Geertekerk gesproken: wist u dat dit gebouw halverwege de dertiende eeuw steen voor steen 'binnengehaald' is naar de huidige plaats? Het huidige interieur van de Geertekerk laat een geweldig verschil zien met de hier boven beschreven en getoonde situatie....

Duitse en Scandinavische Lutherse vorsten steunden de bekostiging van een Lutherse kerk in Utrecht. In 1743 verwierven de lutheranen de Abraham Dolekapel, oorspronkelijk behorend tot een Ursulinenklooster. Na de Reformatie was het gebouw snijkamer en scherm-school geweest maar daarna kreeg het de religieuze bestemming terug. Het ging om een 'schuilkerk', dus de voorgevel kreeg het onopvallende uiterlijk van een herenhuis. Het kerkgebouw staat ingeklemd tussen Hamburgerstraat, Oudegracht en Lange Nieuwstraat.

Gezicht op het achttiende eeuwse interieur van de Lutherse kerk waarin de kleur wit domineert. Naast kansel en dooptuin valt op dat aan het Bätz-Witteorgel een fraaie zwaan is aangebracht. Deze staat in lutherse kerken symbool voor Luther. Hoe dat komt, vertelt de auteur in het betreffende hoofdstuk. Kort gezegd: de 'gans' (Hus) werd ter dood gebracht maar kondigde de 'zwaan' aan (Luther). Als er weer Kerken Kijken is, loop dan ook door naar de prachtige kerkenraadskamer.

Luthersen trots op hun zwaan

Luxe schuilkerk aan de gracht

De Utrechtse binnenstadskerken geven een prachtig beeld van de variatie aan protestantse geloofsgemeenschappen. Met veel liefde vat auteur Han van der Laag in hoofdstuk 9 van het boek de geschiedenis en de kenmerken van de doopsgezinde gemeente samen. Die gemeente kwam al in het begin van de zestiende eeuw in Utrecht bijeen maar pas in 1771 kon zij bierbrouwerij 'De witte leeuw' aan de Oudegracht kopen. Evenals de lutherse kerk moest de voorgevel een onopvallend karakter dragen en gaat het dus om een 'schuilkerk'.

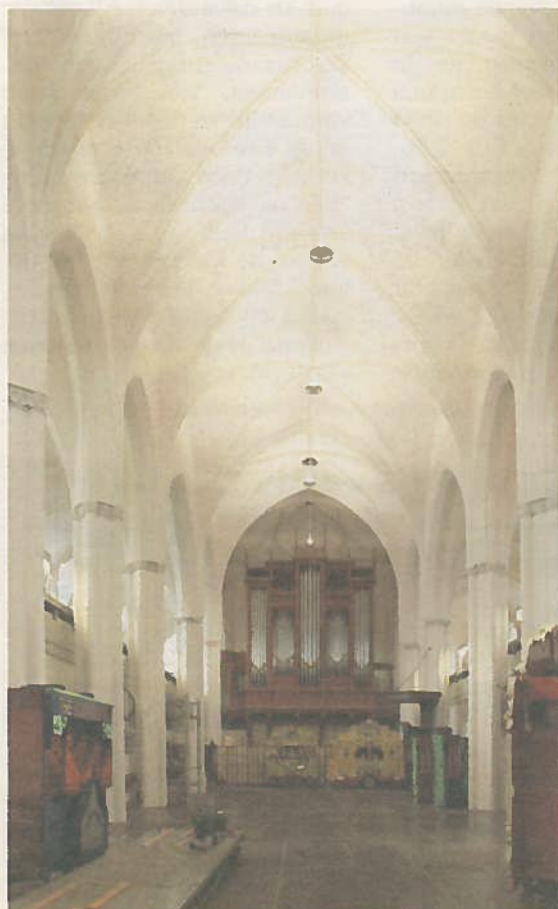
Een bezoek aan het gebouw toont nog geheel het interieur zoals dat bij de opening van de Doopsgezinde kerk in 1773 werd aangebracht. De doopsgezinde soberheid is spreekwoordelijk maar toch kan de koster dit interieur met opvallende lambrisering betitelen als 'luxe'. In het hoofdstuk maakt u ook kennis met het eigentijdse gemeentelven van de Utrechtse doopsgezinden, waarin veel aandacht wordt gegeven aan de jeugd.

Museum blijft toch mooi Buurkerk

"Het Buurkerkhof vormde het wereldlijk centrum van de stad. Naast de kerk stonden het stadhuis en de rechtbank. Het plein was het marktplein waar ook de burgerij bij elkaar kwam voor vergaderingen. Deze 'buurspraken' werden op het plein, maar ook in de kerk gehouden in de zogenaamde raadskapel die in de kerk aan de westkant was gebouwd. Op de toren stond een torenwachter die over de stad waakte. Zijn functie zou tot 1912 blijven bestaan", aldus museumconservator Karel Huydecoper in hoofdstuk 10. Ook de geschiedenis van het kerkgebouw zelf komt in zijn boeiende relaas aan de orde. Zoals over het geweldige punt dak dat in de vijftiende eeuw over schip en zijbeuken werd gebouwd maar dat bij de storm van 1674 compleet werd weggeblazen. En natuurlijk over Suster Bertken en over het 'verkeersbord' dat in 1612 in de doorgang van de Buurkerk moest worden geplaatst...

De Buurkerk is door middel van een 'uitneembare inbouw' geschikt gemaakt als Museum Van Speelklok tot Pierement. De foto laat zien dat de constructie van het gebouw geheel intact en het schip van de kerk volledig open zijn gebleven. Het schip kan desgewenst door de kerkelijke gemeente worden gebruikt, al is van deze contractuele mogelijkheid nog maar sporadisch gebruik gemaakt. Aan de westwand het negentiende eeuwse Witte-orgel. Overigens bezit het museum sinds de laatste verbouwing een kerkdraaiorgelkapel, waarin de automatische kerkorgels van het museum worden gepresenteerd.

De koster van acht in 'Levende monumenten' beschreven kerkgebouwen geven het boek extra kleur. Jaap Roording interviewde deze 'gezichten van de kerk' met als doel deze mensen, die doorgaans op de achtergrond hun werk doen, voor het voetlicht te halen.

'Met de koster op stap' is de vaste titel van elk subhoofdstuk waarin de vele facetten van het kerkgebouw staan beschreven. Zo vertelt koster Jaap Tuijn van de Domkerk dat "alles bijzonder is aan dit gebouw". Daarbij vindt hij er geen doekjes om dat de rampzalige storm op 1 augustus 1674 wel een handje heeft geholpen om de ruimte in deze beroemde gotische kathedraal wat 'overzichtelijker' te maken. Op de vraag van de interviewer of Tuijn onderscheid maakt tussen de bezoekers die hij rondleidt, antwoordt de Domkoster resoluut: "Dat maakt voor mij geen verschil. Ik ben er voor iedereen, ook voor de toeristen of de mensen die naar een symposium in de kerk komen. Ik probeer op mijn eigen praktische wijze de identiteit van de Dom te bewaken. Wat ik mooi vind, is dat de Domkerk heel open wil zijn naar de samenleving. Er gebeurt hier heel veel, de zaterdagmiddagmuziek, het Domcafé."

Elk 'gezicht van hun kerk'

Oud-koster Cor van Maanen van de Jacobikerkerk zegt zich hier van meet af aan thuis te hebben gevoeld. "Die openheid en ruimdenkendheid zat er vanaf het begin in. De Jacobi was de eerste Utrechtse kerk die overging naar het protestantisme, met pastoor Duyfhuys. Willem van Oranje kwam soms naar zijn preken luisteren", weet Van Maanen. Hij zou op de vraag van Jaap Roording niet echt iets willen veranderen aan de Jacobikerkerk, "wel uitbreiden. Ik zou willen dat de Jacobi weer een klokkenspel kreeg. We hebben daarvoor nog wel eens geld ingezameld. Maar het paste niet in de huidige spits."

Koster Herman Steur van de Janskerk staat prominent op de foto's van Maarten Buruma. Karakteristiek ook, in vol ornaat van het aan de Janskerk verbonden cateringbedrijf en voor de moderne schuifdeur is Herman Steur een beeldbepalende factor van deze méér-dan-studentenkerk. Al tien jaar doet hij dit werk als mensenverbindend element tussen kerkdienst en congres, tussen receptie en presentatie. "Als we de kerk na een activiteit weer hebben opgeruimd en in haar originele staat hebben teruggebracht, ga ik even rustig

zitten. De Janskerk wordt relatief veel voor niet-kerkelijke activiteiten gebruikt. Maar de religieuze functie staat altijd voorop", vertrouwt hij Jaap Roording toe.

Vrouwen

Bij de Nicolaïkerk is het Marja Branderhorst die er de scepter zwaait. Marja zat, voordat zij koster werd, in de wijkverpleging. Ze ziet wel een verband, vertelt ze in 'Levende monumenten': "Het zorgende zit ook in het werk van koster. Ik vind het leuk om mee te helpen bij lunches en diners in de kerk. Als er activitei-

ten zijn, ben ik altijd aanwezig, om toezicht te houden en om te helpen."

Ook in de Klaaskerk is behalve de erediensten heel wat te doen. Marja Branderhorst zegt daarover: "Dat is de laatste jaren nog flink toegenomen. Concerten, congressen, openingen van tentoonstellingen van onze buurman het Centraal Museum. Ik vind het mooi dat de kerk meer functies heeft dan de puur religieuze. We zijn tenslotte een kerk midden in een stad. Er moet een wisselwerking zijn."

Gea Rodermond en Nel van de Ridder zijn al vele jaren gids in de Pieterskerk. Enkele citaten uit hun verhaal in 'Levende monumenten'. Nel: "Het maakt wat los bij mensen, levensvragen. In de crypte heb ik met bezoekers soms gesprekken over de dood en over begraven." Gea: "Pubers zijn altijd weer geïntrigeerd door de grafsteen met daarin een skelet gebeiteld en de tekst Hodie mihi cras tibi: Heden ik, morgen jij." Nel over het graf van de stichter van het Kerkenkruis, bisschop Bernold: "Hij is in 1054 overleden. In 1656 stuitte

men bij een restauratie op zijn graf. Hij is onder andere geïdentificeerd aan de hand van een loden plaatje met zijn naam en sterfdag erop. Bernold wilde hier begraven worden, niet in de Domkerk."

Ook in de Geertekerk zijn het twee vrouwen die het kosterchap uitoefenen: Nel Cornelissen en Sytske Scheltema. Laatstgenoemde komt uit een echt remonstrants nest. Haar overgrootvader was al remonstrants predikant in Dokkum. Over hun kerk met haar (letterlijk) bewogen geschiedenis zijn Nel en Sytske, hoe kan het ook anders, enthousiast. "We hebben hier veel moderne elementen zoals de doopvont en de glas-in-loodramen, naast oude dingen als de preekstoel, het Strümpf-orgel en de kaarsenkroon. Die kaarsenkroon hebben we van de Veenendalers gekregen omdat ze hier honderdvijftig jaar geleden onderdak vonden na een overstroming."

Bätz en Witte

Koster Geert Procee van de lutherse kerk steekt in zijn relaas de loftrampet over de orgelbouwfamilies Witte en Bätz, die beide een vooraanstaande plaats in dit kerkgenootschap hebben ingenomen. Tijdens de achttiende eeuw waren diverse leden van deze families lid van de kerkenraad van de lutherse gemeente in Utrecht. Hun nog altijd werkende erfenissen worden in tal van kerken in Utrecht en daar buiten bespeeld en bewonderd.

In de doopsgezinde kerk is Jan van Strien de koster. Hij vertrouwt zijn interviewer toe, dagelijks te genieten van dit prachtige plekje, midden in de stad.

Het kerkgebouw van de Doopsgezinde Gemeente Utrecht tussen de Oudegracht, de Reguliersteeg en de Dorstige Hartsteeg is weliswaar nog niet zo oud als de andere in 'Levende monumenten' beschreven kerken, maar wel degelijk een rijksmonument. Van Strien heeft vanuit zijn werkkamer uitzicht op de toren van de Catharijnekkerk. Met een knipoog zegt hij: "Eén nadeel heeft de nabijheid van die kerk wel: op zondag wagen de katholieken het om hun klokken te luiden precies op het moment dat in de doopsgezinde kerk de schriftlezing plaatsvindt..."

Kosters geven monumenten extra kleur

* Koster Herman Steur van de Janskerk.

'GOED ONDERHOUD ALTIJD BETER DAN RESTAURATIE'

Bouwkundig werk aan de monumentale kerken een zaak van blijvende aandacht

De vijf Utrechtse binnenstadskerken van de PGU zijn in de periode van 1968 tot 1988 integraal geres- taureerd onder leiding van Van Hoogevest Architecten en bevinden zich na twintig jaar onderhoud door het- zelfde architectenbureau nog steeds in een staat van nieuw, vergelijkbaar met die na oplevering van de restauratie.

Dit schrijft architecte Carien de Boer-van Hoogevest in het elfde hoofdstuk van 'Levende monumenten'. Mevrouw De Boer is een telg uit de bekende familie Van Hoogevest. Het hoofdkantoor van het archi- tectenbureau is weliswaar in buurstad Amersfoort maar het vele werk in de Utrechtse bin- nenstad wordt aangestuurd vanuit de nevenvestiging in het kantoor Achter de Dom.

Carien de Boer vertelt in haar bijdrage aan dit monumenten- boek over het lange-termijn-on- derhoudsplan voor de binnen- stadskerken. "Voor dergelijke oude monumenten is dat een spannende opdracht. Daarvoor is niet alleen gedegen ambach- telijke kennis nodig van het monument, maar ook specifie- kere expertise, die pas ontstaat als men langere tijd betrokken is bij onderhoud en restauratie van middeleeuwse kerkgebou- wen."

Spannende zaak

Mevrouw De Boer-van Hooge- vest werkt in haar hoofdstuk de constatering uit dat het onder- houden van een middeleeuws kerkgebouw een spannende zaak is, "zowel voor de eigen- naar en gebruiker als voor de architect die onderhoudsplan- nen maakt". De eigenaar en ge- bruiker, aldus Carien de Boer, "moet steeds weer voldoende financiële middelen vinden om goed onderhoud te kunnen verwezenlijken." Over dit aspect, het verwerven van voldoende geld om ker-

ken bouwkundig professioneel te onderhouden, licht 'schat- bewaarder' Theo Kralt in het daarop volgende hoofdstuk de bestuurlijke kant toe. Evenals Carien de Boer noemt hij in dat kader de zogenaamde BRIM- regeling (Besluit Rijkssubsidiëring Instandhouding Mo- numenten). De architecte zegt daarover: "Binnen de huidige politieke ontwikkelingen zal de subsidie van overheidswege voor de vijf Utrechtse binnen- stadskerken per 2011 geregeld gaan worden vanuit de zoge- noemde BRIM. Deze regeling combineert de voorheen aparte subsidiëring voor restauraties en facilitaire zaken met die van het onderhoud. Het betreft nu een kortere onderhoudster- mijn met een helaas substanti- eel krappere budget. Vanuit de overheid misschien op korte termijn een noodzakelijke be- zuiniging voor dit moment, die op de lange duur echter weer onvoordeliger zal uitval- len. Immers minder onderhoud betekent achteruitgang van het monument met op de lange termijn mogelijk weer een dure restauratie."

Het hoofdstuk van Carien de Boer is fraai geïllustreerd met unieke beelden van onder- houdswerk aan kerkgebouwen, van plekje waar alleen bouw- kundigen kunnen komen.

Voorkómen is beter...

Het thema 'beter onderhoud dan restauratie', samen te vat- ten met het oeroude spreek- woord 'voorkomen is beter dan genezen', werkt Theo Kralt als kerkbestuurder - voorzitter van het College van Kerkrent- meesters PGU - verder uit. Kralt: "Elke tien jaar maakt het bureau Van Hoogevest Archi- tecten een prognose groot on- derhoud die jaarlijks van priori- teiten per kerk wordt voorzien. De opdracht tot het uitvoeren van werken wordt gegeven door het College van Kerkrent- meesters van de PGU. Haljaar- lijks vindt over de voortgang

* Onderhoudswerk aan de Domkerk (foto Van Hoogevest Architecten).

van de onderhoudswerkzaam- heden een zogenaamd tech- nisch overleg plaats om te be- zien welke activiteiten in welke volgorde moeten worden uit- gevóerd, en hoe de wijze van uitvoering en de afstemming met andere activiteiten en de gebruikers moet plaats vinden. De participanten van genoem- de onderhoudsovereenkomst - de gemeente Utrecht, de PGU en de provincie Utrecht - ont-

moeten elkaar jaarlijks in het subsidiëntenoverleg. Aan de hand van rapportages wordt verantwoording afgelegd over de bestedingen. Tevens gaat het dan over het gebruik van de kerken en over nieuwe mo- gelijkheden en ontwikkelingen die zich voordoen."

Voor het onderhoudsfonds van de kerken zijn de bijdragen van de rijks- en lagere overhe- den (provincie en gemeente) onontbeerlijk. Theo Kralt stelt dat "ondanks alle zorgen die er zijn met betrekking tot het onderhouden van de Utrechtse rijksmonumentale binnenstads- kerken, gesproken kan worden van een bevredigende situatie. De kerken worden goed on- derhouden, kennen zowel een kerkelijk als een waardig open cultureel en maatschappelijk gebruik en het lukt uiteindelijk met de financiën." Wel voegt de kerkrentmeester van de Protestantse Gemeente Utrecht hier aan toe dat, met het oog op dalende rente-inkomsten en inflatie, het belangrijk is dat de inkomsten en het vermogen op peil blijven en het kapitaal groot onderhoud op een adequaat ni- veau komt en blijft.

Minister Plasterk

Voor de negatieve financi- ele gevolgen in het kader van de overgang van de BROM (onderhoud) naar de BRIM

(instandhouding) hebben de kerkrentmeesters die deze taak in eigen beheer hebben en hou- den, bestuurlijke aandacht ge- vraagd bij de Vereniging voor Kerkrentmeesterlijk Beheer (VKB) binnen de Protestantse Kerk in Nederland. Minister dr. R. Plasterk van Onderwijs, Cul- tuur en Wetenschappen heeft na een indringend gesprek met onder andere de protestantse kerkbestuurders uit Utrecht toe- gezegd de voorgestelde BRIM- regeling voor kerken ten positieve geëvalueerd en bijgesteld kan worden. Echter wij moeten ook rekening houden met een ne- gatieve ontwikkeling en hierop kunnen inspelen.

Om deze reden hebben wij aan de gemeente Utrecht en de pro- vincie Utrecht om financiële on- dersteuning verzocht teneinde het Kapitaal Groot Onderhoud Rijksmonumentale Binnen- stadskerken verder te verster- ken.

Het doel van het College van Kerkrentmeesters van de PGU is het Kapitaal Groot Onder- houd voor de rijksmonumen- tale binnenstadskerken in de ja- ren 2005-2009 met ongeveer 2,5 miljoen euro te laten toenemen tot 5 miljoen euro. Het ziet er naar uit dat dit gaat lukken."

BELEIDSAMBTENAAR STAFLEU:

'Samenwerking rond kerkgebouwen versterken'

In het hoofdstuk over het gemeentelijk monumentenbeleid wijst Mark Stafleu erop dat de gemeente in het kader van het bestemmingsplan met eigenaren van gebouwen overlegt over eventuele herbe- stemming. Soms is dit ook voor kerken nodig maar bij de binnenstadskerken van de PGU is hiervan geen sprake. De Buurkerk is museum geworden maar de Dom-, Jacobi-, Jans- en Nicolaïkerk zijn 'levende monumenten'!

Wel signaleert Stafleu een ontwikkeling naar 'dubbelgebruik', waarbij deze gebouwen behalve de kerkelijke functie een belangrijke rol vervullen in de binnenstad, voor een scala van culturele acti- viteiten.

Het hoofd van de ambtelijke afdeling Monumenten van de gemeente Utrecht roemt de kwaliteit van het overleg tussen gemeente en kerkbestuur en voegt er de uitnodiging aan toe een volgende stap te zetten, waarbij ook andere participanten op cultureel en maatschappelijk terrein bij het overleg betrokken kunnen worden. Hierdoor zou een grotere samenwerking kunnen ontstaan tussen de kerken en participanten op cultureel vlak in de binnenstad.

Maar ook voor de gemeentelijke monumenten - dus de kerken in de buitenwijken - heeft Stafleu een suggestie. Hij ziet mogelijkheden voor samenwerken aan verbreed gebruik van deze gebouwen, naast het kerkelijk gebruik, waardoor de functie ervan in de wijken zou worden versterkt. Hij nodigt het kerkbestuur uit de mogelijkheden voor zulk beleid, in feite de ontwikkeling tot 'brede kerken' te verkennen.

BOEIEND HOOFDSTUK OVER ROEREND RELIGIEUS ERFGOED

Graf Balthasar Gerards in Utrecht

De moordenaar van Willem van Oranje, Balthasar Gerards, ligt begraven in Utrecht. Dit historische feit is een van de vele wetenswaardigheden die de ezer in 'Levende monumenten' tegenkomt. De stoffelijke resten van de man die in de Delftse Prinsenhof de 'Vader des Vaderlands' met een pistoolschot het leven benam, liggen overigens in het afgesloten deel van de kloosteromgang van de destijds afgebroken Mariakerk (Mariaplaats). De gevierendeelde Gerards was geboren in Vuillafans, omstreeks het jaar 1557. Hij stierf in 1584, kort na zijn slachtoffer.

* Interieur van de Ste Gertrudis, de oud-katholieke kathedrale kerk in Utrecht. Bewaarplaats van veel kerkelijke kunstschaten.

Mart van der Sterre, directeur van de Stichting Kerkelijk Kunstbezit Nederland (SKKN) maakt melding van onder andere deze laatste rustplaats van de man die Willem I het zwijgen oplegde, in zijn hoofdstuk over het roerende religieuze erfgoed in Utrecht. Na de verhalen over de monumentale gebouwen en alles wat daar bij komt kijken om ze te onderhouden, is het een verrassing om als het ware in aanraking te komen met talloze kunstschaten die in Utrechtse kerken 'verborgen' zijn. Het is niet meer dan logisch dan dat in dit 'protestantse boek' toch nog een (weliswaar oud-)katholieke kerk ter sprake komt. Het is nu eenmaal zo dat met name katholieke kerken altijd meer waarde hebben gehecht – en dat nog doen – aan kerkelijke (gebruiks)voorwerpen als heiligenbeelden, paramenten en relieken.

Beeldenstorm

De SKKN-directeur begint zijn hoofdstuk over het verplaatsbare religieuze erfgoed met een uitleg over het ontstaan van bovengenoemd verschil tussen

katholiek en protestants waardenbesef. Trefwoord is hier de Beeldenstorm: "In geen christelijk land in Europa heeft de Reformatie zulke ingrijpende gevolgen gehad voor het roerend kerkelijk erfgoed als in Nederland. Uit de periode van vóór de Reformatie is weinig bewaard gebleven, dat geldt zeker voor de Utrechtse kerken. Een gelukkige uitzondering vormen de kerkschaten van de oud-katholieke kathedraal van Utrecht, de Ste Gertrudis. De musea en met name het Museum Catharijneconvent, het Centraal Museum en de Universiteitsbibliotheek van Utrecht herbergen een aantal middeleeuwse, liturgische objecten afkomstig van

de Utrechtse kerken, maar in vergelijking met de ons omringende landen is het een schamel deel."

Utrechtse oud-katholieke kerk neemt in roerend kerkelijk erfgoed speciale plaats in

"De beeldenstormers van het midden van de zestiende eeuw hebben ook de Utrechtse kerken flink onder handen genomen. Dat is nog steeds duidelijk zichtbaar in de van oorsprong belangrijkste kanunnikenkerk,

de bisschopszetel gewijd aan Sint Maarten beter bekend als de Dom. In het koor zijn de baldakijnen waaronder de heiligenbeelden stonden, leeg. Van het stenen beeld van het Heilig Graf van Christus (uit 1501) achter de plaats van het oude hoofdaltaar, is behalve de sarcofaag en een deel van het lichaam van Christus, weinig meer over. In de kapel van Arkel zijn van het stenen altaarretabel gewijd aan Sint Anna-te-Drieën, de hoofden afgeslagen."

Tekstborden

De protestanten mogen er wat hun al dan niet bewaarde kerkelijke gebruiksvoorwerpen terecht bekaaid af komen in 'Le-

vende monumenten', het is in dit opzicht niet geheel kommer en kwel. Van der Sterre schrijft: "In protestantse kerken vindt men geen (heiligen)beelden, maar de kerken waren echter niet kaal. In de loop van de zeventiende eeuw werden ze gevuld met allerlei houten tekstborden met bijzonder gesneden en vaak vergulde randen. Voorbeelden hiervan zijn het Tiengebodenbord, het Onzevader bord, borden met de Apostolische Geloofsbelijdenis en er kwamen zogenaamde gildeborden bij."

Avondmaalsstellen, preekstoelen en ander fraai houtsnijwerk, kaarsenkronen, Statenbijbels – het valt al met al eigenlijk nog wel mee met het protestantse roerende erfgoed. Ten slotte nog een citaat van de SKKN-directeur over zilverwerk uit de Buurkerk: "Het oudste protestantse zilverwerk van de binnenstadskerken van Utrecht is afkomstig uit de Buurkerk. Het betreft twee zilveren avondmaalsbekers van het type dat het meeste voorkomt. De vorm is een direct afgeleide van de gewone drinkbeker."

Naast het roerende erfgoed dat zich inmiddels in musea bevindt, heeft de Protestantse Gemeente Utrecht zelf nog altijd een omvangrijk roerend erfgoed in bezit. Dit cultuurbezit is in de afgelopen jaren door de SKKN in kaart gebracht. Het is deels aanwezig in de kerken en deels zorgvuldig opgeborgen. Onder dit laatste valt bijvoorbeeld het genoemde oudste protestantse zilverwerk uit de Buurkerk. Eigenlijk zou het verschijnen van 'Levende Monumenten' tot het initiatief moeten leiden van een beveiligde, museale opstelling van de topstukken uit de Utrechtse protestantse kerkgeschiedenis.

Pieterskerk anno 2160...

In het slothoofdstuk van 'Levende monumenten' voert Peter van der Ros twee studenten op, Youri en Marlinde, die in het jaar 2160 door de binnenstad wandelen. Ze zijn daar net gearriveerd met de zweeftrein. Een passage: "Het tweetal neemt veel in zich op en probeert zich voor te stellen wat zich in de loop van zoveel eeuwen allemaal in dit gebouw (Domkerk, -PvdR) heeft afgespeeld. Maar ook daar buiten, waar de scheiding van kerk en toren Marlinde opvalt. Zij krijgt te horen dat een storm bijna vijfhonderd jaar geleden het toen nog steeds niet voltooide middenschip van deze kerk wegblijs. Dat het puin vervolgens anderhalve eeuw achter schuttingen was blijven liggen, komt ongeloofwaardig over. Dat hier in het begin van de eenentwintigste eeuw een zomer lang een steigerwerk heeft gestaan om het middenschip tijdelijk visueel terug te zetten, klinkt wel heel onwerkelijk..."

Over de Pieterskerk is de auteur van dit fictieverhaal somber. Sterker nog, hij laat van dit middeleeuwse gebouw in de toekomst geen steen over. Dit sombere toekomstbeeld onderstreept het belang van onderhoud aan monumentale kerkgebouwen anno eenentwintigste eeuw. Want: "De wandeling via de satellietcoördinaten richting Janskerkhof voert langs de plek waar ooit de Pieterskerk stond. "Afgebroken in 2089", staat op een bordje. Voor restauratie was geen geld en de gebruikers waren er al lang uit, staat er nog bij..."

Toekomstbeeld van binnenstad

* De Pieterskerk zoals die er prachtig gerestaureerd in de twintigste eeuw en goed onderhouden in de eenentwintigste eeuw bij staat. Hopelijk zal dit in de tweeëntwintigste eeuw ook het geval zijn.